

Jan Śliwa

Communio - wspólnota zakonna - wzajemne powiązanie instytucji

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 41/1-2, 33-41

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O. JAN ŚLIWA OP

COMMUNIO – WSPÓLNOTA ZAKONNA – WZAJEMNE POWIĄZANIE INSTYTUCJI

Treść: 1) Wstęp, 2) Znaczenie pojęcia *communio*. 3) Wspólnota zakonna jako odzworowanie *communio*. 4) Postulaty praktyczne.

1. Wstęp

W dniu 15 stycznia 1994 r. papież Jan Paweł II zatwierdził dokument „Życie braterskie we wspólnocie” – *Congregavit nos in unum Christi amor*¹. Zgodnie ze swym tytułem dokument podejmuje problematykę życia braterskiego we wspólnocie. Perspektywa ujmowania prezentowanych w nim zagadnień jest szeroka. Mieszczą się w niej harmonijne elementy teologiczne, prawne, społeczne oraz są uwzględnione przemiany zachodzące w życiu zakonnym. Jest to dogłębne studium, które ma na celu wspieranie wysiłków podejmowanych przez wspólnoty zakonne oraz poszczególnych zakonników w celu polepszenia ich życia braterskiego. Według założeń leżących u podstaw dokumentu, ma on pobudzać do refleksji tych, którzy oddalili się od celu wspólnotowego, aby uświadomili sobie, że życie braterskie we wspólnocie jest konieczne dla osoby konsekrowanej².

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że przywoływany tutaj dokument podejmuje należącą do substancji życia zakonnego problematykę wspólnoty oraz problematykę Kościoła, będącego *communio* w teologicznym i prawnym wymiarze. W ten sposób w centrum refleksji nad wspólnotą braterską w instytutach życia konsekrowanego pojawia się nowa eklezjologia Soboru Watykańskiego II. Jest to eklezjologia *communio*³. Jej cechą charakterystyczną jest między innymi to, że pojmuje ona Kościół jako szczególnego rodzaju wspólnotę będącą darem pochodzącym od Boga. Ten

¹ Kongregacja Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, *Życie braterskie we wspólnocie* – *Congregavit nos in unum Christi amor*. Tekst polski dokumentu w: *L'Osservatore Romano*, wydanie polskie, 5 (163) 1994, ss. 35-62.

² Por. *Życie braterskie we wspólnocie*, n. 6.

³ Synod Biskupów, IX Zgromadzenie Nadzwyczajne, *Życie zakonne i jego posłannictwo w Kościele i świecie*, *Lineamenta*, w: *Supplemento a L'Osservatore Romano*, – N. 270 Sabato 21 Novembre 1992, pp. I-XV; por. n. 34.

właśnie dar jest przedstawiany w najnowszym dokumencie o życiu zakonnym jako „dar komunii i wspólnoty”⁴. Z tego ujęcia można wnioskować, że eklezjologia soborowa znalazła wreszcie realne prawo obywatelstwa i zastosowanie w tekstach o charakterze normatywnym.

W ten sposób także znajduje odpowiedź często przez kanonistów stawiane pytanie o typ eklezjologii zastosowanej w obecnym kodeksie oraz wydanych po nim tekstach prawnych⁵. Jest to eklezjologia oparta na modelu *communio*. Przyjmując taki punkt wyjścia podejmiemy najpierw próbę wyświetlenia treści pojęcia *communio*, aby następnie zająć się kwestią odwzorowania *communio* we wspólnotach zakonnych.

2. Znaczenie pojęcia *communio*

Pytanie o istotę Kościoła jest zarazem dotknięciem kwestii jego modelu funkcjonalnego, organizacyjnego i prawnego. Jest to zarazem podjęcie kwestii samoświadomości Kościoła odnoszącej się do jego istoty oraz istoty oraz charakteru i kształtu wszelkich instytucji w nim działających. Ogólny kształt tych instytucji jest pochodną kształtu modelu przyjętego jako wzorzec istoty Kościoła. Samoświadomość Kościoła w tym względzie można sprawdzić do jednego zdania będącego punktem wyjścia do poszukiwań korzeni prawa kościelnego: chrześcijanie są przekonani, że Pan ich zgromadził w jeden lud, który jest znakiem i zapoczątkowaniem jedności wszystkich ludzi w Bogu⁶. A zatem mamy do czynienia przede wszystkim z rzeczywistością Kościoła – wspólnoty, która jest określana jako *communio*.

Pojęcie wspólnoty kościelnej jest w swej istocie niezwykle głębokie i bogate treściowo. W łacinie kościelnej taką wspólnotę określano pojęciem *communio*. W grece stosowano termin *koinonia*. Oba te pojęcia nie ograniczają się do oznaczenia intymnych więzi przyjaźni – chociaż niewątpliwie oznaczają jakieś bardzo bliskie powiązania odnosząc się do solidarności między wieloma osobami należącymi do danego zespołu lub grupy⁷. W zakres tego

⁴ Por., Życie braterskie we wspólnocie, Rozdz. I.

⁵ Zob., Lucas Gutierrez, *I fondamenti biblico-teologici della vita consecrata*, p. 11, W: AA. VV., *Il nuovo diritto dei religiosi*, Editrice Rogate – Roma, 1984.

⁶ Zob., Remigiusz Sobanski, *Teoria prawa kościelnego*, ATK, Warszawa 1992, s. 59 nn.

⁷ Dla wyświetlenia pojęcia *communio* korzystam z pracy M. Żyrowskiego i przyjmuję punkt widzenia zaproponowany przez autora w monografii poświęconej współuczestnictwu kościelnemu. Zob. Marian Żyrowski, *Współuczestnictwo kościelne Ius ad Communione*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1984, wyd. II. Por. ss. 13 nn.

pojęcia włącza się także wieloaspektowe powiązania międzypersonalne w sferze intelektualno-wolitywnej.

Ujmowanie pojęcia *communio* w aspekcie historycznym prowadzi do pierwotnych gmin chrześcijańskich, a zwłaszcza do gminy jerozolimskiej. Elementem istotnie różniącym członków pierwotnych gmin chrześcijańskich od członków innych wspólnot znanych z tego okresu jest to, że spotkania chrześcijan były odbywane w atmosferze religijnej. Ich przyczyną nie było zwykłe spotkanie się, ale sprawowanie Eucharystii. Powtarzana w gminach chrześcijańskich „czynność łamania chleba” stanowi o zasadniczej różnicy charakteryzującej chrześcijan w porównaniu z innymi wspólnotami. Stąd też chrześcijanie są postrzegani przez innych jako jedna rodzina. W ten sposób pojęcie *communio* w pierwotnych gminach asymiluje treści obecne w Starym Testamencie: Izraela jako wspólnotę rodzinną z którą Bóg zawarł przymierze. Z tej rodziny pochodzi Chrystus, który pojednał i zjednoczył całą ludzkość z Bogiem. Idea ta jest również dziedzictwem Kościoła – Nowego Izraela, odnowionej rodziny Ludu Wybranego⁸.

Rozpatrując znaczenie *communio* nie powinno się zapomnieć, że wspólnota, którą ono oznacza ma szczególne zakotwiczenie w historii ludzkości. W historii tej dostrzega się dramatyczny rozdzźwięk: z jednej strony cechuje ją pragnienie jedności i budowania wspólnoty, z drugiej zaś strony dostrzega się podziały, konflikty i dramatyczne rozdarcia. Taki stan jest rezultatem grzechu pierworodnego, który spowodował oddalenie się człowieka od Boga. Tragizm powstałej po grzechu sytuacji jest tym bardziej bolesny, że powrót człowieka do Boga stał się niemożliwy, gdyby nie specjalna pomoc ze strony Boga. To, co było niemożliwe dla człowieka, to uczynił Bóg⁹, przez swojego Syna, który na krzyżu odkupił ludzkie grzechy. Chrystus, wypełniwszy swą misję, stał się „pierworodnym nowego stworzenia, nowym człowiekiem” (Rz 8,3). Ważniejsze jednak dla człowieka jest to, że Chrystus może mu udzielać owej „nowości życia”. Aby się to stało trzeba, aby człowiek uwierzył Chrystusowi, aby uwierzył w Jego imię, tj. uznał Jego moc. Uwierzenie w moc Chrystusa skłania do przepowiadania, do głoszenia Jego Ewangelii. Kto tę Ewangelię przyjmie, doświadczy w sobie mocy zmartwychwstałego Pana. Oznacza to zarazem, że taki człowiek stanie się „nowym stworzeniem” odrodzonym w Chrystusie. Poprzez odrodzenie w Chrystusie człowiek staje się na nowo zdolny do prawdziwej miłości. Oznacza to, że staje się możliwym zburzenie barier oddzielających ludzi pomiędzy sobą. Dlatego

⁸ Por., M. Żurowski, dz. cyt. ss. 14-15.

⁹ Por., Rz 8,3.

też w pierwotnych gminach chrześcijańskich, dzięki mocy wiary ich członków, widoczna była wielka jedność i miłość wszystkich względem siebie¹⁰. Jedność i miłość wypływające z wiary w Chrystusa powodowały powstawanie nowego typu więzi współwyznawców tej samej wiary: były to więzi kształtujące prawdziwe *communio*. Szczytem intymnej jedności w *communio* jest uczestnictwo w Eucharystii. Jest ona centrum życia wspólnoty gdyż przyczynia się do tworzenia wzajemnej jedności pomiędzy wierzącymi w Chrystusa oraz pomiędzy nimi a Bogiem.

Jedność wspólnotowa powstająca podczas sprawowania Eucharystii nie jest tylko owocem ludzkiego wysiłku. Jest ona darem pochodzącym od Boga. W tym działaniu łaski uwidacznia się Mistyczne Ciało Chrystusa i jego głęboka, wewnętrzna jedność.

Jak słusznie zauważa M. Żurowski, fakt istnienia jedności nie jest tylko wynikiem działania Boga poprzez sakramenty, słowo, czy w jakikolwiek inny sposób. Wspólnota o której tutaj mówimy ma bowiem charakter dynamiczny. Stąd też, oprócz działania Boga, konieczne jest aktywne współdziałanie wszystkich jej członków¹¹. Mając te względy na uwadze, cytowany przez nas autor stwierdza jednoznacznie: W abstrakcyjnym rozumowaniu trzeba więc rozróżnić elementy wspólnoty kościelnej *communio*, które są darem łaski i stwarzają w istocie niepowtarzalną rzeczywistość, od innych, z zacierających do pogłębienia i udoskonalenia jedności konkretnej, niedoskonałej wspólnoty. Dokonuje się to przez współdziałanie ludzi pod wpływem słowa i sakramentu. Należy też wyodrębnić rzeczywistość, po ludzku mówiąc docelową, jaka jest wspólnota Kościoła triumfującego, zjednoczonego w pełni z Bogiem¹².

Rozpatrując istotą *communio* jako wspólnoty, należy podkreślić jej jedność wyrażającą się w podwójnym wymiarze – tj. jedność realizowaną wewnątrznie i tę, która się spełnia na zewnątrz. Wierni, poprzez wiarę oraz sakrament stają się uczestnikami Mistycznego Ciała Chrystusa, czyli Kościoła. Zgodnie z określeniem kanonu 96, przez chrzest człowiek zostaje wcielony do Kościoła Chrystusowego i staje się w nim osobą z obowiązkami i prawami, które – zważywszy ich pozycję są właściwe chrześcijanom¹³. Poprzez sakramenty będące znakami oraz środkami, przez które wyraża się i wzmacnia wiara, oddawany jest Bogu kult i dokonuje się uświęcenie

¹⁰ Por., M. Żurowski, dz. cyt. s. 16.

¹¹ Por., ibidem, s. 17.

¹² M. Żurowski, op. cit., s. 20.

¹³ Zob., Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. kan. 96.

człowieka. Z tej racji w najwyższym stopniu przyczyniają się do wprowadzenia, umocnienia i zmanifestowania kościelnej wspólnoty¹⁴.

Powstała przez sakramenty duchowa więź z Chrystusem jest zarazem uczestnictwem we wspólnocie z całą Trójcą Świętą. Jest ta więź czymś niewidzialnym ale zarazem jest ona czymś widzialnym. Jako jedność zrealizowana przez Chrystusa wśród ludzi nabiera wewnętrznego i zewnętrznego charakteru będąc w ten sposób także widzialną jednością wspólnoty¹⁵. Wydaje się, że właśnie ten ostatni aspekt jest bardziej bliski pojęciu *communio* i że on właśnie znajduje zastosowanie w języku prawa kanonicznego dla określenia widzialnej wspólnoty kościelnej¹⁶.

Dla pełniejszego oddania treści pojęcia *communio* należy także zwrócić uwagę na pewne zmiany, które zostały w nim wprowadzone pod wpływem języka i teologii dokumentów soborowych. Zmiany te można sprowadzić do znacznego wyakcentowania roli wspólnoty Ludu Bożego. „Spodobało się zaś Bogu powołać ludzi do uczestnictwa w swym życiu, nie pojedynczo tylko, z wykluczeniem wszelkiej wzajemnej więzi lecz do utworzenia z nich ludu, w którym rozproszone Jego dzieci zgromadziły się w jedno”¹⁷. W konsekwencji: wspólnota kościelna rodzi się z powołania przez Boga, z pójścia za Chrystusem i wspólnego z Nim realizowania dzieła zbawienia¹⁸. Oznacza to zarazem uczestnictwo w misji Chrystusa i jest zachętą do naśladowania Go.

Dostrzegając w *communio* złożoną a zarazem dynamiczną rzeczywistość trzeba zwrócić uwagę na czynniki warunkujące jej wzrost. Są nimi wiara oraz łaska działająca szczególnie poprzez sakramenty: chrzest, bierzmowania oraz inne sakramenty. Szczyt tej jedności jest widoczny w znaku Eucharystii będącej sakramentem jedności.

Podsumowując dotychczasowe rozważania na temat *communio* – Kościoła, przypomnijmy słowa w których jest on ukazany jako komunია. „Ta komunია jest więzią miłości, która jednoczy między sobą wszystkie członki jednego Ciała Chrystusa oraz Ciało z Głową. Sama obecność Ducha Świętego Ożywiciela buduje w Chrystusie organiczną jedność: jednoczy On Kościół w komunii i posłudze, kieruje nim i prowadzi go udzielając mu

¹⁴ Zob., *Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, kan. 840.

¹⁵ Zob. M. Żurowski, dz. cyt. ss. 20-21.

¹⁶ Zob., *ibidem*, s. 25.

¹⁷ Dekret o działalności misyjnej Kościoła, *Ad gentes divinitus* Soboru Watykańskiego II, n. 2.

¹⁸ Por., M. Żurowski, dz. cyt. s. 29.

różnorodnych darów hierarchicznych, które uzupełniają się wzajemnie, oraz przyozdabiają go swoimi owocami”¹⁹.

3. Wspólnota zakonna jako odwzorowanie *communio*

Przyjmując model Kościoła *communio* należy wyciągnąć wszelkie konsekwencje z tego wynikające. Mamy bowiem do czynienia z rzeczywistością złożoną. Obejmuje ona zarówno poszczególne osoby jak też zespoły czy grupy osób uczestniczących w tym dynamicznym organizmie. Elementy tworzące *communio* są bardzo zróżnicowane. Zróżnicowane też jest ich funkcjonalne przeznaczenie. Jednakże, nie wyklucza to pewnego specyficznego podobieństwa, które, pomimo różnic wynikających z przeznaczenia poszczególnych elementów, pozwala dostrzegać w nich odwzorowane istotne cechy całości.

Używając języka przenośni można by mówić o specyficznym, „duchowym kodzie genetycznym”, dzięki któremu nawet najmniejsza cząstka zawiera w sobie coś odzwierciedlającego istotę całości. To specyficzne podobieństwo nie powinno ograniczyć się tylko do utrzymania minimalnego progu, przy zachowaniu którego da się jeszcze rozpoznać, w części dalekie odwzorowanie całości. Wręcz przeciwnie, uwzględniając dynamizm skierowany ku osiągnięciu doskonałości, wydaje się rzeczą oczywistą, że w *communio* wszelkie siły powinny być kierowane ku temu, aby poszczególne elementy maksymalnie wiernie odzwierciedlały cechy całości. Innymi słowy: jakakolwiek część Mistycznego Ciała Chrystusa ma obowiązek dążenia, aby maksymalnie współdziałać w tworzeniu jedności, która z jednej strony jest udzielona jako dar, lecz zarazem, z drugiej niejako strony, jest chrześcijanom zadana jako szansa twórczego współdziałania z Bogiem.

Analizując dokument *Congregavit nos in unum Christi Amor* można zauważyć, że w zakonnej wspólnocie dostrzega się odzwierciedlenie – wyraz kościelnej komunii. Poświadczają to dobitnie następujące słowa: „Życie konsekrowane od samego początku przyjęło tę głęboką naturę chrześcijaństwa. Członkowie wspólnot zakonnych czuli się kontynuatorami tych, którzy poszli za Jezusem. On wezwał każdego osobiście, aby żył we wspólnocie z Nim i z innymi uczniami, dzieląc Jego życie i Jego los (por. Mk 3, 13-15), a przez to był znakiem życia i komunii, którym On dał początek”²⁰.

¹⁹ Kongregacja Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, *Życie braterskie we wspólnocie*, nr.9.

²⁰ *Ibidem*, n. 10.

Życie zakonne wymaga poświęcenia całej osoby ludzkiej Bogu. Dokonuje się to w akcie profesji zakonnej, poprzez którą rodzi się swoistego rodzaju przymierze z Bogiem. Profesja jest też zaślubinami dokonanyymi w Kościele przez Boga. Jest złożeniem Boga ofiary ludzkiej osoby, na skutek czego całe jej istnienie staje się ustawiczną czią Boga w miłości²¹.

Wreszcie życie zakonne ma w sobie wymiar profetyczny. Jest ono bowiem także znakiem przyszłego wieku²².

Ponieważ życie zakonne stanowi formę życia konsekrowanego, dlatego odnoszą się do niego słowa z Kodeksu Prawa Kanonicznego zawarte w kanonie 573. Prawodawca kościelny określił w nich życie konsekrowane jako trwałą formę, w której wierni – pod natchnieniem Ducha Świętego – dokładniej naśladują Chrystusa, oddają się Bogu, ażeby – poświęceni z nowego i szczególnego tytułu dla chwały Bożej, budowania Kościoła i zbawienia świata, stać się w Kościele znakiem i zapowiadać przyszłą chwałę²³.

Życie konsekrowane przez profesję rad ewangelicznych ma bardzo ścisły związek z Kościołem. Zgodnie z nauczaniem Soboru Watykańskiego II oraz z pozytywnym prawem kościelnym należy ono do jego życia i świętości²⁴. Oznacza to także prawne uznanie specjalnego typu obecności osób konsekrowanych w Kościele. Jest to zarazem prawne uznanie szczególnego tytułu zjednoczenia osób konsekrowanych z Chrystusem i Kościołem. A zatem, stan osób konsekrowanych w Kościele wyraża nierozwiązywalną więź która jednoczy Kościół z Chrystusem²⁵. Mamy tu więc do czynienia z niezwykle ścisłym zjednoczeniem będącym komunią czy też – używając innej terminologii *communio*.

Przedstawione wyżej stwierdzenia doprowadzają do wniosku, że życie konsekrowane przez profesję rad ewangelicznych stanowi integralną część Kościoła.

Przyjmując tę oczywistą prawdę, będziemy ją także odnosić do życia zakonnego rozumianego jako szczególna, wyższa forma życia konsekrowanego.

²¹ Zob., *Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, kan. 607 § 1.

²² Zob., *Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.* kan. 607 § 1.

²³ Por., *Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.* kan. 753 § 1.

²⁴ Zob., LG 44; MR 8; Paweł VI, *All. Magno gaudio*, AAS, 56 [1964] 565-571, s. 566; oraz *Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.* kan. 574, § 1.

²⁵ Zob., Elio G a m b a r i, *I religiosi nel Codice*, Milano 1986, s. 28.

Życie zakonne jest prowadzone przez osoby konsekrowane w instytucjach zakonnych. Do istoty tych instytucji należy życie wspólne. Stwierdza to wyraźnie paragraf drugi 607 kanonu obecnego prawa kanonicznego. Czytamy w nim: „Instytut zakonny jest wspólnotą, której członkowie, zgodnie z własnym prawem składają śluby wieczyste lub czasowe, ale odnawiane po upływie czasu oraz podejmują braterskie współżycie we wspólnocie”. To współżycie braterskie przez które wszyscy członkowie instytutu jednoczą się jakby w jedną rodzinę w Chrystusie ma się stać znakiem powszechnego pojednania²⁶.

Przyjmując niekwestionowaną oczywistość tego, że życie braterskie we wspólnocie jest jej znakiem, należy to odnieść teraz przede wszystkim do całego Kościoła. Z takiego zaś odniesienia można wysnuć wniosek, że życie w braterskiej wspólnocie osób konsekrowanych wyraża Kościół w jego najistotniejszym wymiarze tj. w byciu *communio*. A zatem, chociaż ani życie konsekrowane, ani szczególnie jego rodzaj – życie zakonne, ani wspólnota braterska nie wyczerpują całości pojęcia Kościoła, to przecież elementy te stanowią istotne jego fragmenty. Są one szczególnie cennymi częściami Kościoła i śmiało można twierdzić, że stanowią jego odwzorowania.

W dokumencie *Congregavit nos in unum Christi amor* czytamy następujące słowa: „Wspólnota zakonna to widzialny znak komunii, która jest fundamentem Kościoła, a jednocześnie zapowiedź jedności, do której dąży jako do swojego celu. Zakonnicy, zaprawieni do życia wspólnotowego, są powołani, by we wspólnocie Kościoła i w świecie być świadkami i twórcami komunii, która wedle zamysłu Boga stanowi szczyt historii człowieka”²⁷.

4. Postulaty praktyczne

Z przeprowadzonych rozważań dotyczących problematyki *communio* oraz wspólnoty zakonnej dostrzeganej z perspektywy jego odwzorowania można wysnuć postulaty praktyczne. Przede wszystkim należy podkreślić potrzebę niestrudzonego propagowania Kościoła rozumianego jako *communio*. Jest to ważne dla wszystkich wiernych, lecz dla osób konsekrowanych poprzez profesję rad ewangelicznych, propagowanie tego powinno stać się zadaniem podstawowym. Wydaje się, że bez głębokiego zrozumienia rzeczywistości *communio* nie będzie możliwe pogłębione zrozumienie tajemnicy Kościoła, ani zrozumienie życia konsekrowanego. Postulat ten powinien znaleźć

²⁶ Por., *Kodeks Prawa Kanonicznego* z 1983 r. kan. 602.

²⁷ Kongregacja Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, *Życie braterskie we wspólnocie*, n. 10.

praktyczne rozwinięcie w rozważaniach teologicznych, prawnych oraz powinien oddziaływać na formację. Nade wszystko zaś wydaje się być potrzebnym ocenienie roli wspólnoty braterskiej osób konsekrowanych jako konkretnego znaku *communio* praktycznie zrealizowanego w wymiarze obecnej rzeczywistości. Należy więc prosić Boga, aby Duch Chrystusa, który zjednoczył pierwszych wierzących i który nieustannie gromadzi Kościół w jedną rodzinę, który powołuje i ożywia rodziny zakonne, aby pozwolił im być czytelnym znakiem głębokiej komunii, która przenika i tworzy Kościół oraz wspomaga go w realizacji planu Bożego²⁸.

**„Communio” – The religious community –
Mutual interrelation of institutions**

In his article the author presents: 1) Introduction. 2) The meaning of the notion „communio”. 3) The religious community as reflecting „communio”. 4) Practical postulates.

The aim of the article is to point out the correlation between the notions „communio” and community. It is the author’s conviction that the religious community is a representation in reality and in legal institutions of the theological content of the notion „communio”.

²⁸ Por., *ibidem*, n. 10 (zakończenie).